

DĚLÁME SVĚTY JAZYKEM?

Jaroslav PEREGRIN

[*ORGANON F 5*, Priloha, 1988, 40-48]

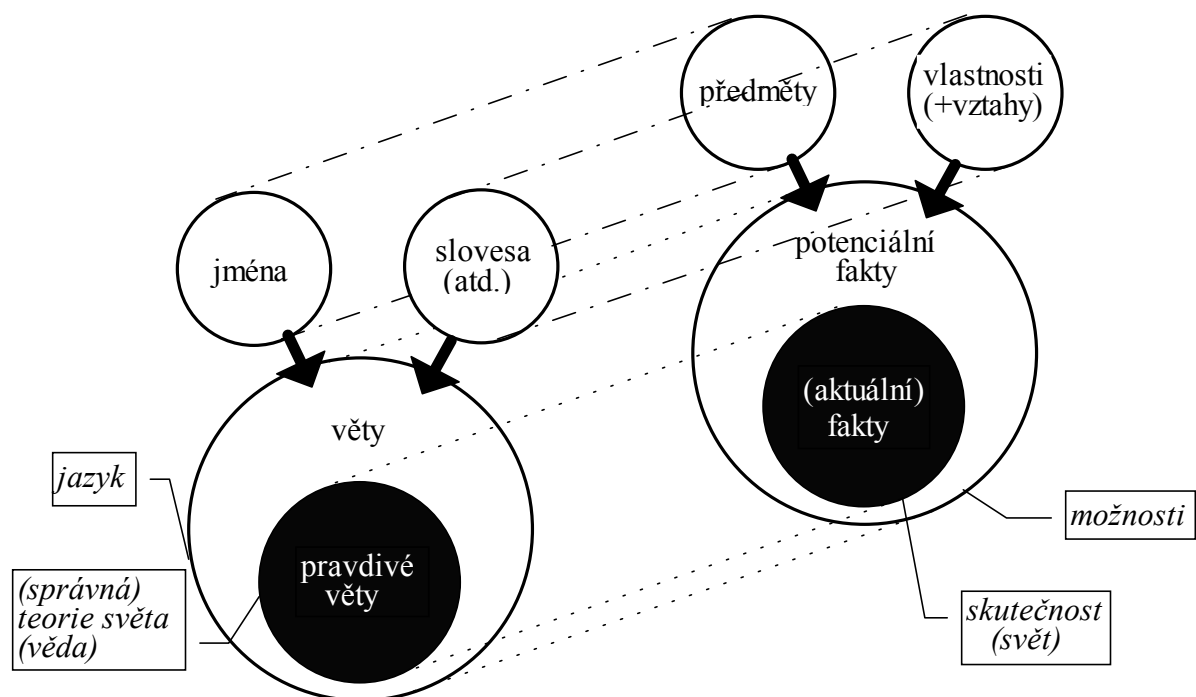
DO WE MAKE WORLDS WITH LANGUAGE?

The views of some contemporary (post)analytic philosophers who have rejected the doctrine of logical atomism (notably Goodman, Davidson, Rorty) involve such or another version of the conviction that our world is a 'linguistic construct'. This paper is an attempt to indicate that however far-fetched such a conviction might seem to be, construed properly it amounts neither to a 'postmodern irrationalism', nor to the 'betrayal of the ideals of analytic philosophy'. Despite appearances, what the philosophers in question maintain is neither Fichtean linguistic idealism, nor an uncontrolled relativism; their basic point rather is, as I argue, that we should get rid of viewing the language-world relationship in terms of the relation between the depicting and the depicted, the representation and the represented, and view it rather in terms of using certain tools to achieve what we want.

I. 'Druhý poločas' obratu k jazyku a postanalytická filosofie

Analytickou filosofii, jak už jsem poznamenal jinde (viz Peregrin 1992), můžeme do velké míry vidět jako filosofii určité specifické formy obratu k jazyku. Přitom tento obrat k jazyku, zdá se mi, proběhl ve dvou 'poločasech', které tak vymezují dvě základní etapy vývoje analytické filosofie. Hovořím o nich jako o *klasické analytické* filosofii a o filosofii *postanalytické*; tou první rozumím zhruba analytickou filosofii první poloviny našeho století, tou druhou analytickou filosofii té naší, druhé poloviny¹.

Klasickou analytickou filosofii, tedy 'první poločas' obratu k jazyku, vidím především jako doktrínu *logického atomismu* - tak jak byla předestřena především Russellem (1914; 1918/19; 1924), Wittgensteinem (1922) a Carnapem (1928). Základní myšlenkou této teorie je to, že jazyk a svět jsou (v ideálním případě) 'izomorfni', že naše teorie světa jsou správné do té míry, do jaké struktura, kterou kladou, *koresponduje* se skutečnou strukturou světa. Tento názor jsem se pokusil zachytit na následujícím obrázku (který přebírám ze své předmluvy k Peregrin, 1977):

Základními stavebními kameny světa jsou podle tohoto obrázku *jednotliviny* či *individua* (věci v širokém slova smyslu) plus *vlastnosti* a *vztahy* (vlastnosti i vztahy můžeme také nahlížet jako *pojmy*). Všechny možné instance vlastností a vztahů, tedy všechny možné kombinace vlastností plus individuum, či vztah plus příslušný počet individuí, vytvářejí prostor jakýchsi potenciálních atomických faktů, či *proto-faktů*. Některé z těchto proto-faktů jsou (aktuálními) *fakty*; (aktuální) svět je pak dán souhrnem všech (aktuálních) atomických faktů. (Jiné soubory proto-faktů pak mohou být brány jako charakterizující jiné ‘možné světy’.) Základním stavebním kamenům světa odpovídají základní stavební kameny jazyka (slova); atomickým proto-faktům odpovídají atomické (tj. jednoduché) *výroky*; atomickým faktům odpovídají ty atomické výroky, které jsou pravdivé. Složené jazykové výroky pak vznikají jako logické kombinace výroků jednoduchých; můžeme říkat, že zobrazují složené fakty, které jsou konstituovány z faktů atomických. Základní stavební kameny jazyka tedy *korespondují* se základními stavebními kameny světa a pravdivé věty a teorie *korespondují* s faktickými strukturami světa.

Postanalytická filosofie a s ní spojený ‘druhý poločas’ obratu k jazyku je pak charakterizovatelná právě jako odvrhnutí tohoto pohledu. (Kdybych se nebál, že budu svými analytickými kolegy za to slovo vysmíván, řekl bych *dekonstrukce*). Někteří filosofové vzešli z analytické tradice, zejména ‘posttractatovský’ Wittgenstein a potom někteří současní filosofové USA, jako jsou Nelson Goodman, Donald Davidson či Richard Rorty, si uvědomili, že takovou strukturu, kterou požaduje právě nastíněná ‘teorie korespondence’, nemá svět sám o sobě; že ji má v jistém podstatném smyslu až skrze jazyk. To je vedlo k radikálnímu odmítnutí výše nastíněného logicko-atomistického obrázku a k takovému chápání vztahu jazyka a světa, které je pro ty analytické filosofy, kteří zastávají tradičnější názory, někdy těžko stravitelné². My zde chceme poukázat na to, že tato ‘těžká stravitelnost’ může do jisté míry vyplývat i z neadekvátního porozumění tomu, co postanalytičtí filosofové hlásají.

II. Svět jako jazykový konstrukt?

Jedním z podstatných aspektů názoru, ke kterému druhý poločas obratu vede (a který má samozřejmě u různých myslitelů poněkud různé formy), je tedy poznání, že náš svět získává svou strukturu v nějakém podstatném smyslu *až skrze jazyk*; takže svět v tomto smyslu vlastně děláme (tvarujeme) jazykem; že svět je tedy něco jako *jazykový konstrukt*³. Tento názor sbližuje postanalytické filosofy s postmoderními filosofy obecně: metafora 'světa jako textu' je například jedním z klíčových obrazů francouzského poststrukturalismu.

Abychom ilustrovali, o co jde, uveďme několik charakteristických citátů. Tak Nelson Goodman již ve svém článku 'The Way the World Is' z roku 1960 vyslovuje nad korespondenční teorií jednoznačný ortel: „Neexistuje nic takového jako struktura světa, s níž by něco mohlo být nebo nebyť konformní“ (1960, 56). Goodman říká, že *cokoli*, co je pro nás světem, se konstituuje až skrze nějaký *symbolický systém*, skrze jazyk; podle něj tedy neexistuje žádné „nevinné oko“, které by dokázalo vidět svět způsobem, jak je sám o sobě - ovšem nikoli proto, že by se těm očím, které existují, něco nedostávalo (že by například neviděly dost ostře a unikalo by jim tak něco podstatného), ale proto, že takový způsob prostě neexistuje. Pro Rortyho je pak představa nějakého doslovného korespondování mezi tím, co říkáme, a skutečností, zcela absurdní: „Představa, že skutečnost má nějakou 'podstatu',“ říká (1991), 80, „se kterou se musíme snažit korespondovat, je jenom další variantou představy, že bohové mohou být usmířeni předřikáváním správných slov.“ Takzvané 'porovnávání se skutečností' podle něj nikdy nemůže být ničím jiným než 'porovnávání s teorií skutečnosti': „Protože za slovníky není nic, co by sloužilo jako kritérium volby mezi nimi, je kritika záležitostí prohlížení tohoto a tamtoho obrázku, nikoli porovnávání obou těch obrázků s originálem“ (Rorty, 1989, 80). Svět-jak-je-podle-nás, říká Rorty, tedy nemůže být porovnáván se světem-jak-je-doopravdy, ale jedině se světem-jak-je-podle-někoho-jiného. Je pravda, že vezmeme-li za toho 'někoho jiného' například nejlepší vědce současnosti, můžeme ten svět-jak-je-podle-někoho-jiného pro naše potřeby za svět-jak-je-doopravdy mnohdy brát, avšak nesmíme zapomínat, že tohle funguje jenom v určitém kontextu (kdybychom svět-jak-je-podle-vědců jednoznačně ztotožnili světem-jak-je-doopravdy, byl by byl každý nový Newton nebo Einstein nucen 'popírat skutečnost'). K myšlence porovnávání našich přesvědčení se světem viděného jako hledání nějaké korespondence, nějakého izomorfismu mezi výroky a fakty, se ovšem staví zcela odmítavě i 'umírněnější' postanalytičtí filosofové, než je Rorty. Tak Quine říká, že korespondenční teorie vedou ke „zbytečnému vymyšlení entit jenom proto, aby se korespondence zajistila“ a nejsou ve své podstatě ničím více než „zhooubnou a nebezpečnou iluzí vysvětlení.“ (1994, 496).

Nespočívá-li ovšem naše poznání v kopírování světa, v budování nějakých 'věrných reprezentací', nespočívá-li pravdivost v korespondenci či izomorfismu, stává se v jistém smyslu problematickým i názor, že každé naše pravdivé přesvědčení je pravdivé *v důsledku* nějakého mimojazykového faktů (totiž toho faktu, se kterým toto přesvědčení koresponduje). Tento důsledek formuluje například Donald Davidson (1986, 123): „Nic nemůže být důvodem pro zastávání nějakého přesvědčení než nějaké jiné přesvědčení“. Tuto metaforu 'uzavření uvnitř jazyka' s oblibou používá i Rorty. Ten například ve *Philosophy and the Mirror of Nature* říká (1980, 178): „Neexistuje cesta ven z našich přesvědčení a našeho jazyka, která by nám dovolila najít nějaký test jiný než koherenci.“

Doufám, že uvedené citáty vyjasňují, co myslím tím, když říkám, že postanalytičtí filosofové vidí svět jako 'udělaný jazykem', jako 'jazykový konstrukt'. Problémem, o který mě jde, je to, že vytrhnou-li se takové výroky z jejich kontextu, mohou nás svádět k tomu,

abychom Goodmana, Quina, Davidsona či Rortyho viděli jako postmodernistické relativisty či jazykové idealisty způsobem, který je naprosto cizí jejich skutečným názorům. Z tohoto důvodu je, domnívám se, nezbytné rozebrat, co tito filosofové výroky, jako jsou ty právě uvedené, skutečně myslí.

III. Některá nedorozumění

Není ovšem nepochopitelné, že výroky, jako jsou ty, které jsme uvedli, mohou u mnohých vyvolat odpor či dokonce pobouření. Copak ten, kdo tvrdí, že svět je jazykový konstrukt, či že 'neexistuje cesta ven z našich přesvědčení', neupadá do obskurního fichtovského idealismu popírajícího existenci čehokoli *vně* našeho jazyka (či mysli)? Nestírá tím rozdíl mezi *fakticky správným* a *fakticky nesprávným* (jakožto *faktům odpovídajícím* a *faktům neodpovídajícím*)? A nedostává se tím tedy na absurdní stanovisko, že nepotřebujeme žádnou vědu, protože přírodní zákony si můžeme vymýšlet, jak chceme - protože neexistuje nic, co by mohly správně nebo nesprávně zachycovat?

Abychom vysvětlili, proč je odpověď na tyto otázky je *záporná*, a abychom objasnili, co se výroky, jako jsou ty, které jsme uvedli, v rámci postanalytické filosofie skutečně myslí a v jakém smyslu tedy lze říkat, že *světy děláme jazykem*, je třeba odstranit především dvě nedorozumění.

První z nich je přímočaré. Řekne-li se, že svět je 'jazykový konstrukt', bývá tomu často rozuměno tak, že je svět udělán *z jazyka*. To vede k těžko stravitelné představě světa jako jakéhosi domečku z karet (přesněji: z vět); a není divu, že chápe-li někdo třeba Goodmana nebo Rortyho *takto*, jsou mu směšní. Výrokem, že svět je *jazykový konstrukt* (či jeho méně explicitními obdobami), se ale samozřejmě *nemyslí*, že by svět byl udělán *z jazyka*, ale že je udělán (tj. vytvarován) *za pomoci jazyka*. To je obyčejná dvojznačnost: o botě bychom mohli díky této dvojznačnosti jednou říci, že je to 'kožený konstrukt' (tady jde o to, *z čeho* je udělána), a podruhé že je to 'ševcovský konstrukt' (pokud půjde o to jak, či s použitím čeho je udělána).

Zcela zásadní je ovšem druhé nedorozumění: Popírá-li se smysluplnost toho, co je na Obrázku 1, tj. představy, že naše teorie korespondují s fakty, není to tvrzení, že věty *nekorespondují* s fakty; je to poukaz na to, že celý obraz korespondence je *neploдный* a *zavádějící* a je lépe se mu zcela vyhnout. Mnohem užitečnější než vidět jazyk jako prostředek odrážení či korespondování je podle tohoto názoru vidět ho jako prostředek interakce („osvojování si způsobů konání pro vyrovnávání se se skutečností“ - viz Rorty, 1991, 1). Jde tedy o vybidku k zásadní změně celého *pojmového rámce*, veškerého *způsobu vidění*.

Takové popření smysluplnosti korespondenčního vidění jazyka pak také znamená popření smysluplnosti vidění našeho vztahu ke světu v termínech *vně* a *uvnitř*. Řekne-li se, že 'neexistuje cesta ven z našich přesvědčení' či že 'nic nemůže být důvodem pro zastávání nějakého přesvědčení než nějaké jiné přesvědčení', neznamená to, že nemáme žádný přístup *za* tato přesvědčení, ke *skutečnému*, reprezentovanému světu, *ven* z našeho jazyka (či z naší hlavy); protože žádné *za* ani *vně* takto chápaný jazyk prostě nemá - ten svět, který máme ve tvaru svých (nejlepších) přesvědčení, je tak skutečný, jak jen svět skutečný být může. Fakta jsou, jak říká Rorty, prostě pravdivé propozice, tj. pravdivá přesvědčení.

Podstatné ovšem je, že radikální změna pohledu, po které se takto volá, není pro většinu lidí uskutečnitelná snadno. Vidění jazyka v termínech korespondování a reprezentování je našemu obvyklému pohledu na svět natolik vlastní, že zbavit se jí je skutečně nelehké. (Ta představa totiž, vypůjčíme-li si frázi z Wittgensteina, 1953, §115, spočívá v našem jazyce a ten

nám ji stále a stále neúnavně opakuje a vnucuje⁴.) Je ale třeba si uvědomit, že pokud právě tuto změnu neučiníme, budeme namísto skutečných Rortyho a spol. vidět jenom jejich karikatury.

IV. Příklad: Sokal vs. Fish

Poučným příkladem diskuse vzešlé z nedorozumění toho druhu, před jakými zde varuji, je jeden z dílčích sporů, které se rozpoutaly po tom, co newyorský fyzik Alan Sokal provedl svůj zlomyslný kousek časopisu *Social Texts*. (Pro ty, kteří nevědí, o co jde: Sokal sepsal 'cimrmanovský' traktát o „kvantové gravitaci“ sestávající z volného zřetězení nedoložených až vyloženě absurdních tvrzení proložených odkazy na radikálně postmodernistické myslitele; a časopis *Social Texts* jeho návnadu spolkl a článek otiskl. Podrobněji jsem o tom psal ve *Filosofickém časopise*; viz Peregrin, 1996.)

Jednou z věcí, kterou Sokal ve svém podvrženém dílku napsal, totiž bylo, že „fyzikální 'skutečnost' ... je na dně společenským a jazykovým konstruktem“; a když se potom ke svému podvrhu přiznal a rozebíral nesmysly, které do něj záměrně vsunul, říká na téma tohoto výroku posměšně následující: „Kohokoli, kdo je přesvědčen, že zákony fyziky jsou pouhými společenskými konvencemi, vyzývám, aby tyto konvence porušil z oken mého bytu. (Bydlím v jednadvacátém patře.)“ (Viz Sokal, 1996.)

Konkrétně na tohle reagoval literární kritik a filosof Stanley Fish, který byl jinak jedním z dlouhé řady těch, které Sokalův kousek popudil. Myslím, že stojí za to ocitovat celou příslušnou pasáž z Fishova článku (viz Fish, 1996).

Profesor Sokal má za to, že „společensky konstruovaný“ znamená „nikoli skutečný“, zatímco pro lidi z oboru je „společensky konstruovaný“ poklonou, která se skládá takovému faktu nebo proceduře, které se ze změní oborové soutěže vynoří do skutečného a produktivního života, kde mohou být citovány, používány a třeba i zpochybňovány. Když se řekne, že něco je společensky konstruované a také skutečné, není v tom rozpor.

Možná, že by to mohl pomoci vyjádřit příklad ze světa fotbalu⁵. Uvažme následující malý katechismus:

Existují góly ve světě? Ano.

Existují góly v přírodě (rozumíme-li přírodou fyzikální skutečnost nezávislou na lidských konatelích)? Ne.

Jsou góly společensky konstruované? Ano

Jsou góly skutečné? Ano.

Dostávají někteří lidé za produkování gólů či za bránění jejich produkování milióny? Ano.

Takže góly jsou společensky konstruované a současně jsou skutečné a mají důsledky. Fakta o gólech jsou také skutečná, avšak mění se, tak jako by se změnila například tehdy, kdyby měli ti, kdo rozhodují o pravidlech fotbalu, odhlasovat, že od teď ten, kdo dá pět gólů, vyhrál.

Ale o to právě jde, může někdo namítnout. „Jistěže, fakta fotbalu, lidské instituce, která do určité doby neexistovala, jsou společensky konstruovaná. Avšak vědci se zabývají fakty, které tu byly už předtím, než se někdo podíval mikroskopem. A kromě toho, i kdyby se vědecké fakty mohly měnit, nemění se hlasováním.“

To se zdá dávat smysl, avšak rozlišení mezi fotbalem a vědou není nakonec zase tak pevné: Na straně fotbalu, společenská konstrukce této hry předpokládá soustavu uznávaných vědeckých faktů a závisí na ní. [...]

Na straně vědy, i když vědci formálně nehlasují o tom, která fakta budou považována za důvěryhodná, své soupeřící výklady také nepředkládají přírodě tak, aby od ní dostávali

okamžitý a čitelný verdikt. Namísto toho přicházejí s hypotézami, které jsou pak testovány pracovníky v terénu v kontextu evidenčních pravidel, která se sama mohou během tohoto procesu měnit. Verdikty jsou pak dány publikacemi a výzkumnými pracovišti, jejichž posudky a peníze na čas určují, kudy se hra ubírá.

Jakkoli jsem ve sporu o smysl Sokalova kousku na zcela straně Sokala, a nikoli na straně Fishe (myslím, že Sokal nepřehlédnutelným způsobem poukázal na to, že některé způsoby filosofování vedou ke stírání hranice mezi smysluplnou řečí a blábolem), v tomto konkrétním bodě dávám zcela za pravdu Fishovi. Sokal zde totiž, zdá se mi, exemplifikuje právě ten druh neporozumění, před kterým jsem se snažil varovat v předchozím oddíle; uniklo mu, že říci, že svět je společenský či jazykový konstrukt, může mít vedle zřejmého absurdního smyslu i smysl rozumný.

V. Závěr

Myslím, že představa, že struktura našeho světa není v některých svých podstatných aspektech oddělitelná od struktury našeho jazyka (takže korespondence mezi jazykem a světem není víc než trivialita), není ani zcestná, ani to není 'zrada ideálů analytické filosofie'. Jsem naopak přesvědčen, že je nutným výsledkem domyšlení důsledků tractatovského logicko-atomistického obrázku a jeho těmito důsledky vynuceného přehodnocení - které ostatně tak fascinujícím způsobem provedl ve svých dalších pracích sám Wittgenstein. (Podrobně jsem se tím vším zabýval jinde; viz Peregrin, 1995 a 1997). Myslím tedy, že na otázku, zda světy děláme jazykem, lze dát kladnou odpověď, aniž by k tomu člověk musel být postmoderním iracionalistou či vyznavačem šamanismu.

Jaroslav Peregrin
oddělení logiky
filosofický ústav AV ČR
Jilská 1, 110 00 Praha 1
Česká Republika
e-mail: peregrin@ff.cuni.cz
WWW: <http://www.cuni.cz/~peregrin/>

POZNÁMKY

¹ V následujícím v podstatě shrnuji to, co jsem o vztahu mezi těmito dvěma etapami vývoje analytické filosofie napsal již v článku, který vyšel v ORGANONu před časem (Peregrin, 1994), a co nyní podrobněji rozebírám ve svém úvodu k výboru překladů textů postanalytických filosofů (Peregrin, 1997).

² Wittgensteinův rozchod s logickým atomismem je výborně rozebrán Kennym (1972, kapitola 6); vztah mezi postanalytickou filosofií a logicko-atomistickým názorem jsem já podrobněji rozebíral v pracích citovaných v předchozí poznámce.

³ Abych předešel nedorozumění: není mi známo, že by někdo z těch filosofů, které já klasifikuji jako postanalytické, tento termín skutečně explicitně používal, vypůjčil jsem si ho ze slovníku radikálnější postmoderních filosofů. Učinil jsem to proto, že se mi zdá, že právě tento termín skutečně vystihuje něco podstatného z toho, co postanalytičtí filosofové hlásají.

⁴ Já jsem se tím podrobně zabýval ve své knize *Doing Worlds With Words* (viz Peregrin, 1995, zejména oddíl 11.8) a také v článku *Zen and the Art of (Davidsonian) Analytic Philosophy* (viz Peregrin, ms.), kde jsem ji přirovnával ve změně myšlení, která je žádána od adepta zen buddhismu.

⁵ V originále se hovoří o baseballu; já jsem si celý tento příklad dovolil tvůrčím způsobem přizpůsobit místním zeměpisným délkám.

LITERATURA.

- [1] CARNAP, R. (1928): **Der Logische Aufbau der Welt**. Berlin.
- [2] DAVIDSON, D. (1986): A Coherence Theory of Truth and Knowledge. In: LePore, E. (ed.): **Truth and Interpretation: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson**. Blackwell, Oxford 1986, 307-319; citováno podle verze přetištěné v Malachowski, R. (ed.): **Reading Rorty**. Blackwell, Oxford 1990, 120-138.
- [3] FISH, S. (1996): Professor Sokal's Bad Joke. In: **The New York Times**, May 21, A23.
- [4] GOODMAN, N.(1960): The Way the World is. In: **The Review of Metaphysics** 14, 48-56.
- [5] KENNY, A. (1972): **Wittgenstein**. Penguin, London.
- [6] PEREGRIN, J. (1992): **Logika ve filosofii, filosofie v logice (Historický úvod do analytické filosofie)**. Herrmann a synové, Praha.
- [7] PEREGRIN, J. (1994): Post-analytická filosofie. In: **ORGANON F** 1, 89-108.
- [8] PEREGRIN, J. (1995): **Doing Worlds with Words**. Kluwer, Dordrecht.
- [9] PEREGRIN, J. (1996): Nesnesitelná lehkost filosofování. In: **Filosofický časopis** 44, 519-522.
- [10] PEREGRIN J., ed. (1997): **Obrat k jazyku: druhé kolo**. FILOSOFIA, Praha (vyjde).
- [11] PEREGRIN, J. (ms.): Zen and the art of (Davidsonian) Analytic Philosophy. Nепublikovaný rukopis (k dispozici na Internetu na adrese <http://www.cuni.cz/~peregrin/writings.htm>).
- [12] QUINE, W.V.O. (1994): Response to Bergström. In: **Inquiry** 37, 496-497.
- [13] RORTY, R. (1980): **Philosophy and the Mirror of Nature**. Princeton University Press, Princeton.
- [14] RORTY, R. (1989): **Contingency, Irony and Solidarity**. Cambridge University Press, Cambridge.
- [15] RORTY, R. (1991): **Objectivity, Relativism and Truth (Philosophical Papers, vol. I)**. Cambridge University Press, Cambridge.
- [16] RUSSELL, B. (1914): **Our Knowledge of the External World**. Allen & Unwin, London.
- [17] RUSSELL, B. (1918/19): The Philosophy of Logical Atomism. In: **Monist** 28, 495-527; **Monist** 29, 32-53, 190-222, 345-380.
- [18] RUSSELL, B. (1924): Logical Atomism. In: **Contemporary British Philosophy: Personal Statements (First Series)**, Allen & Unwin 1924, London, 356-383.

- [19] SOKAL, A. (1996): A Physicist Experiments with Cultural Studies. In: **Lingua Franca**, May/June, 62-64
- [20] WITTGENSTEIN, L. (1922): **Tractatus Logico-Philosophicus**. Routledge and Kegan Paul, London.
- [21] WITTGENSTEIN, L. (1953): **Philosophische Untersuchungen**. Blackwell, Oxford.